

Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről.

A magyar nyelv szláv jövevényszavainak közelebbi forrása még ma sem teljesen tisztázott probléma. Ahhoz ma már nem fér kétség, hogy valamennyi szláv szavunkat nem lehet az óbolgárból származtatni, ahogy még ASBÓTH is tette, hanem ebben a kérdésben MELICH álláspontja¹⁾ a helyes, aki szerint nyelvünk szláv jövevényszavai hosszú történeti fejlődés eredményei. E jövevényszavak között találunk elemeket valamennyi szláv nyelvből, amellyel a magyarság a történelem folyamán szorosabban érintkezett. E szerint tehát szláv szavaink között vannak orosz, bolgár, szerb, horvát, tót, sőt cseh eredetűek is. Amikor azonban ennek a felfogásnak a helyességét a legteljesebb mértékben el kell ismernünk, rá kell mutatnunk azokra a nehézségekre is, amelyek ennek a kétségtelenül helyes elvnek gyakorlati alkalmazásánál lépten-nyomon felmerülnek. Aki csak felületesen is foglalkozik szláv jövevényszavaink eredetének vizsgálatával, kénytelen bevallani, hogy ezeknek túlnyomó többségénél nem tudjuk közelebről meghatározni azt a nyelvet, amelyből a szláv szó a magyarba átkerült.

A szláv eredetű szavak egyes rétegeinek megállapításához három eszközünk is volna ugyan: 1. a hangtan, 2. a szóföldrajz és 3. a művelődéstörténet; azonban ezeknek együttes alkalmazása is csak a szláv szavak kis részénél vezet eredményre. A hangtan voltaképpen csak az ószláv **kti*, **tj* és **dj* megfelelései esetén nyújt útmutatást, sőt itt is csak a megfelelések egy részét lehet egészen kétségtelen bizonyítéknak elfogadni. Ezeknek az ósszláv hangkapcsolatoknak különböző megfelelései közül ugyanis csupán a **kti* és **tj* helyén álló magyar *st*, *zsd* ~ *zsgy*, valamint a **tj* helyén található magyar *ty* olyanok, amelyekből az átadó nyelvet kétségkívül megállapíthatjuk, míg a többi, a **tj* > magyar *cs* és a **dj* > magyar *gy* már több lehetőséget is megenged. Míg ugyanis a magyar *pest*,

¹⁾ MELICH: A magyar nyelv szláv jövevényei. MNy. X, 447; U. a. Régi magyar hatás a tót nyelvre. MNy. XXII, 110—112.

mostoha, *nyüst*, *rozszda*, *mesgye* szavaknál nem lehet vitás, hogy csakis a bolgár *pešto*, *maštecha*, *ništi*, *rzšda*, *mežda* alakokból valók lehetnek, valamint a magyar *galya*, *kútya* 'kunyhó', *parittyá* és *kótyavetye* szavaknál sem lehet kétséges, hogy forrásukat csakis a szerb *gabe*, *kuća*, *príca*, *kočeveće* alakokban kell keresnünk, addig a *lencse* és a *szerencse cs*-je pusztán hangtani alapon, akár a szlovén—kaj-horvát, vagy orosz *č*-ből, akár pedig a nyugati szláv *c'*-ből¹⁾ is magyarázható. A *c* > magyar *cs* megfelelésre különben számos példánk van: szláv *čevz* > magyar *cső*, szláv *cerz* > magyar *cser*, szláv *česarь* > magyar *császár*; sőt a német *z* helyén is előfordul: *zelder* > magyar *csödör* (EtSz. I), német *Pezili* szn. > magyar *Pécsel* hn.²⁾, ami nyilván hanghelyettesítéssel magyarázandó olyan korból, amikor a magyarban a *c* hang még ismeretlen volt. Hasonlóan kétes értékű a magyar *gy* tanúsága is a szláv *dj helyén: *megye*, *ragya*, mert ez nemcsak a szerb-horvát *đ*-ből, hanem a szlovén-kaj-horvát *j* előzőjéből, a **d'*-ből is magyarázható.³⁾ Sőt nem lehet kizárni a lehetőségek sorából a nyugati szláv nyelveket sem, ahol ma ugyan a magyar *gy*-től lényegesen eltérő *dz* hang található, de a cseh nyelv tanúsága szerint helyén még a történeti korban is palatális *dž* hangnak kellett állnia⁴⁾, amelytől a magyar *gy* hang csak egy hajszálnyira különbözhetett. A tót *dz* ~ magyar *gy* megfelelésre valóban vannak példáink: tót *Prievidza* > m. *Privigyé*, tót *Paludza* ~ magyar *Palugya*, tót *Zbúdzá* > m. *Izbugya*, ótót *Lędjane > tót *L'adzany* ~ magy. *Lengyén* (1233: *Lengen* MonStrig. I, 298) ~ *Legyén* (1285: *Legen* KUBINYI Mon. II, 27), ma *Ledény* falu Hont megyében (vö. БУНАК: *Riša Velkomoravská* 381), amelyek közül a *Prievidza*, *L'adzany* és a *Zbúdzá dz*-je csak *dž*-ből fejlődhetett.

Némi útmutatásul szolgálhat még a szláv *tl*, *dl* hangcsoport viselkedése az egyes szláv nyelvekben, de ebből már legfeljebb csak annyit tudunk meg, hogy szavaink a nyugati vagy a keleti-déli szláv nyelvek egyikéből valók-e. Az eredeti *tl*, *dl* ugyanis csupán a nyugati-szláv nyelvekben maradt meg, míg a többieknél *l*-lé vál-

¹⁾ *c'* = palatalizált *c*, amilyen pl. a mai ruténben van (*cj*); nem tévesztendő össze a lengyel és szerb-horvát *ć*-vel (*čš*)!

²⁾ JAKUBOVICH, MNy. XXIII, 237.

³⁾ A fejlődésre vö. a csa-nyelvjárást, ahol szintén *d'* > *j* változás történt.

⁴⁾ A csehben a *dz*-ből fejlődött *z* után álló *a* szóvégén és palatálisok előtt épűgy *e*-vé vált (*medža > *meža > *meze*), mint más palatális mássalhangzók után (pl. *měe*).

tozott. Ennek alapján a magyar *nyoszolya* (< *nosilo*), *pólya* (< *porijalo*), *zabola* (< *zubalo*) szavakat csakis a délszláv vagy a keleti szláv nyelvekből lehet származtatni, míg a *villa* < régi *vidla* (vö. NySz., TörtT. 1878, 162, RADVÁNSZKY, Családelet I, 323) egy nyugati szláv *vidla átvétele. Azonban ez a tétel sem abszolút értékű. Vanak szlovén, azaz déli szláv nyelvjárások, amelyekben a *tl*, *dl* a mai napig megmaradt¹⁾, másfelől meg a középtótban, tehát egy nyugati szláv nyelvben, a *tl*, *dl* sok esetben *l*-lé változott²⁾. Sőt vannak magyar szavak, amelyekről nem dönthető el, hogy szláv *dl*, vagy *l* alakú szó-e a forrásuk (*motolla* < *motovilo* vagy *motovildo*?).

Minden egyéb hangtani kritérium nem megbízható. Az orrhangú magánhangzók valamikor minden szláv nyelvben ismeretesek voltak, és így a *galamb*, *péntek*, *rend* stb. szavak a szláv *o*, *e* helyén álló *am*, *en* tekintetében bármely szláv nyelvből magyarázhatók, csupán csak korai átvételt kell feltételezni. A szláv *šč* (< *ski, *stj) valamikor minden szláv nyelvben egyformán *šč*-nek hangzott és az egy bolgáron kívül az egyes nyelvekben csak aránylag későn fejlődött *št*-vé, sőt ez azokban a nyelvekben sem általános, ahol megvan³⁾. A magyar *palást* a szláv *plaščo* helyén tehát magyarázható későbbi átvételnek esetleg ugyanabból a szláv nyelvből is, amelyből a *csorba*, *csuka* való.

A magánhangzók tanúvallomása még gyengébb lábon áll. Abban a korban ugyanis, amelyben a szláv szavak tömegesen kerültek a magyarba, t. i. a X—XI. században, a szláv nyelvek között vokalizmus tekintetében még nem volt lényeges, a magyar fül számára érzékelhető különbség. Itt különben a magyar nyelvnek a magánhangzó-harmóniára irányuló törekvése is sok hangtani finomságot eltörölt. Bizonyos pl., hogy a magyar-szláv érintkezések első idejében a *o*, *o* terén a szláv nyelvekben nagy különbség nem lehetett. Az is jogos kérdés, hogy a *ě* hangszínét szabad-e nekünk már a X—XI. században a mai megfelelések alapján lényegesen eltérőnek tekintenünk. Ami pedig a quantitást illeti, ezen a téren

¹⁾ RAMOVŠ, Historična gramatika slovenskega jezika II. Konsonantizem. Ljubljana, 1923. 195—6.

²⁾ VÁŽNÝ, Nářečí slovenská. Československá Vlastivěda. III. Jazyk, Praha, 1934. 283, 286.

³⁾ A szerbre nézve vö. REŠETAR, Der štokavische Dialekt. Wien, 1907, 136—7.

a szláv nyelvekben is, a magyarban is csak sötétben tapogatózunk. Nincs semmi biztosítékunk, hogy a mai kvantitasviszonyokat a X—XII. századokra is visszakövetkeztethessük.

Bár föltétlenül megállapítható, hogy megfelelő szavaink túlnyomó többsége a *trat*, *ilat* (<*tort, *tolt) és *tr̥t*, *tl̥t* (<**t̥ort*, **t̥ort*, **t̥lt*, **t̥lt*, **tr̥t*, **tr̥t*, **tl̥t*, **tl̥t*) típusú nyelvekből való, ezzel a megállapítással a gyakorlatban még sem érünk el sokat, mert a magyarságot az orosz kivételével minden oldalról olyan szláv nyelvek veszik körül, amelyeket a fenti hangcsoportok jellemeznek. Ebből tehát nemcsak az átadó nyelvet nem állapíthatjuk meg, hanem még azt sem jelölhetjük meg, hogy szavunk a nyugati vagy a déli szláv nyelvekből került-e hozzánk.

A hangtan tehát a mi kérdésünkben csak egész kivételesen használható fel sikerrel, egyébként csak nagyon óvatosan szabad hozzá fordulnunk segítségért. Felmerül a kérdés, hogy vajjon a másik módszerrel, a szóföldrajzzal többre juthatunk-e. A felelet, sajnos, ebben a tekintetben sem megnyugtató. A szláv nyelvek terén még távol vagyunk attól, hogy minden szláv nyelv teljes, vagy legalább is megközelítőleg teljes szókincsét ismernők. Vannak szláv nyelvek, amelyeket ebben a tekintetben alig ismerünk (pl. a tótnak még máig sincs tudományosnak nevezhető szótára!), de az egy szerb-horvát nyelvet kivéve egyik sem rendelkezik olyan szótárral, amilyen a szóföldrajzi kutatások sikerességéhez föltétlenül megkívántatnék. Különösen fájdalmasan kell nélkülöznünk a régi szókincset felölelő szláv szótárakat, hiszen a szláv nyelvek mai szókincse a mi számunkra nem lehet mértékadó. Egy-egy szó hiánya az egyik, vagy a másik nyelvben lehet annak a következménye is, hogy a szó az illető nyelvben idők folyamán kiveszett¹⁾.

Szláv nyelvtörténeti szótárak kiadása és a népnyelvek alapos felkutatása előtt alig kecsegtet valami eredménnyel a szláv eredetű szláv jövevényszavainak szóföldrajzi vizsgálata. Az ilyen kísérletek már eleve is kétes eredménnyel kell, hogy végződjenek.

¹⁾ Erre nézve rendkívül tanulságos az a tapasztalat, amelyet Krakkóban, LEHR-SPEAWIŃSKI vezetése alatt szerkesztett poláb szótár anyagának összehasonlítása közben szereztünk. Kiderült ugyanis, hogy a poláb szavaknak teljesen megfelelő alakok leggyakrabban a szlovénben találhatók. Ezt a sajátos jelenséget természetesen nem valami régi poláb-szlovén közösségből kell magyarázni, hanem csupán valamikor nagyobb körben elterjedt szavak maradványainak kell felfognunk.

Hogy mit gondoljunk az eddigi művelődéstörténeti kutatások során elért eredményről, már abból is kitűnik, hogy ezek a legtöbb esetben a szavak eredetéről vallott eddigi nézetekből indultak ki, holott mi meg épen tőlük várjuk a szó forrásának a megállapítását. Mindamellet azt gondoljuk, hogy mégis ez volna a legtöbb eredménnyel kecsegtető módja a rétegek elválasztásának. Különösen nagy szerep jutna itt a tárgyi néprajznak, amely sok esetben meg tudná jelölni a tárgy vándorlási irányát és ezzel talán a név eredetére is világosságot tudna deríteni.

Mindezeket azért mondtuk el, hogy megértsessük azokat az egymástól homlokegyenest eltérő véleményeket, amelyek ebben a kérdésben a kutatók részéről elhangzottak. Ezzel egyúttal már meg is feleltünk volna a legutóbbi időben szláv kutatók részéről tett kísérletekre, amelyek szláv eredetű szavaink túlnyomó részét hol a bolgárból, hol a cseh-tőből igyekeznek megmagyarázni. Bár az ilyen kísérletek, mint kifejtettük, kellő alap nélkül üres ráfogásoknál egyebeknek nem tekinthetők és teljesen értéktelenek, mint jellegzetes tünetekkel mégis foglalkoznunk kell velük.

Az egyik ilyen kísérlet a néhány évvel ezelőtt elhunyt CONEV BENIO volt szófiai egyetemi tanártól származik, aki szláv szavaink túlnyomó részét természetesen a bolgár nyelvből akarja levezetni¹⁾. CONEV ebben a munkában voltaképpen nem tett egyebet, mint MIKLOSICH anyagából ASBÓTH módszerével kiválasztotta azokat a szavakat, amelyeket valóban kimutatható, vagy csak kikövetkeztetett 'óbolgár' szavak hangalakjából le lehet vezetni. Hogy ez az 'óbolgár' kifejezés nem egyéb formulánál, amellyel talán maga ASBÓTH is azt akarta kifejezni, hogy a kérdéses szó az 'óbolgár' hangállapothoz közelálló alakú szláv szónak az átvétele, azt természetesen CONEV nem tudja, hanem kritika nélkül valódi bolgár nyelvi átvételnek vesz mindent, olyan szavakat is, amelyeket ugyanilyen joggal bármelyik szláv nyelvből lehet származtatni. Felesleges volna a fent elmondottak után részletesen foglalkozni CONEV anyagával, itt csupán néhány olyan szót akarunk kiemelni, amelynek bolgár eredete már hangtani okokból sem fogadható el. Ilyenek pl. a *villa* < nyug. szláv *vidla*; *csáva*, *csuka*, *csorba* < szláv *ščava*, *ščuka*, *ščorba*, a

¹⁾ CONEV, Ezikovi vzaimnosti meždu Belgari i Madžari. Godišnik na Universitet kn. XIII—XIV—1917/8. 1—27 (vö. MNy. XIX, 148). Az értekezés megjelent CONEV nagy munkájának: Istorija na bulgarski ezik posthumus II. kötetében is: Sofija, 1934. 152—177.

bolgárban már a IX. szdtól kezdve csak *št-t* ismerünk!; sőt valószínűleg ki kell zárunk a bolgárt a lehetőségek sorából a szláv *ě* > magyar *i* megfelelések példáinál is. A bolgárban ugyanis a *ě*-ből nyílt *e* fejlődött, amely bizonyos hangtani helyzetben *ea* kettős-hangzóvá válik. A *pilis*, *ritka*, *zsilip* < *plěšb, *řědzkb, *žlěbz* szavaknál tehát már hangtani okokból is nehézségekbe ütközik a bolgárból való származtatás. Bár meg kell rögtön jegyezni, hogy a nyugati bolgár nyelvjárásokban, amelyekkel a magyarság érintkezhetett, zárt *e* van a *ě* helyén¹⁾.

CONEV munkájában csakúgy hemzsegnek az álszláv szavak, amelyeket MIKLÓSICH-ból az idevágó magyar kutatások ismerete nélkül, kritikátlanul kiírt. Szláv szavakként szerepelnek nála a *rúd* ('ruda'), *ólom* ('olovo'), *bozót* ('bъzъ' = bodza), *bükk* ('bukъ'), *dohány* ('dъch-'), *ménta* ('męta'), *kököröcsin!* (*kukurečina'), *bika* ('bykъ'), *páva* ('pavъ'), *pittypalatty!* ('pъtrъdъk'!), *kancsó* ('kanče'), *katlan* ('kotelъ'), *bicsak* ('bričъkъ!) *szoba* ('soba'), *várda* ('vardъ'), *zubbony* ('zobunъ'), *cserge* ('čerga'), *csárda* ('črěda'), *druzsza* (ilyen szó nincs, vö. EtSz. I, 1422), *koront* 'karinthiai' (*korotъ'), *tábor*, *puha* ('puhъ'), *búz* ('bъzd-'!) stb. stb. Ezeknek a hibáknak oka részben az is, hogy szláv jövevényszavaink egyetlen összefoglalása még mindig az 1871-ben megjelent MIKLÓSICH-féle értekezés, az egyetlen forrás, ahonnan a külföldi tudósok a magyar nyelv szláv jövevényszavaira vonatkozó ismereteiket könnyű szerrel meríthetik. Ez a maga idejében kétségkívül nagy tudományos teljesítményt jelentő munka ma már teljesen elavultnak tekinthető. Egyfelől a benne foglalt anyag nem állja ki mindig a kritikát, másfelől a szláv jövevényszavak tekintélyes része, különösen a régi nyelv és a népnyelv szókinése hiányzik belőle. Sőt a feldolgozás módja is annyira felületes, hogy már a kortársak is joggal emeltek ellene súlyos kifogásokat. A kizárólag erre a munkára támaszkodó elméletek tehát — mint amilyen a CONEVÉ is — már eleve is ki vannak téve a leg-
elemibb tévedések lehetőségének.

A másik kísérlet, amely a pozsonyi cseh egyetem volt tanáráról, BUJNÁK PÁL-tól származik²⁾, első tekintetre mindenesetre komo-

¹⁾ CONEV, Istorija na bълг. ezik. II. 406—7.

²⁾ PAVEL BUJNÁK, Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú (A magyarok megtérése a keresztény hitre). Ríša Velkomoravská. Sbornik vedeckých prác. Sostavil JÁN STANISLAV. Praha, 1933, 369—409.

lyabbnak tűnik fel az előbbinél, amennyiben BUJNÁK egy zártkörű terminológiával foglalkozik és tételét történeti bizonyítékokkal is igyekszik megtámogatni. Ugyanis BUJNÁK, mint értekezése címéből is kitetszik, a magyar egyházi terminológia eredetét vizsgálja és ezt — mint tót ember — magától értetődően a „cseh-tót” nyelvből óhajtja kimutatni. Abból a szerinte kétségen felül álló tételből indul ki, hogy a magyarságnak a keresztény hitre való megtérésében a csehek döntő szerepet játszottak. Nemcsak a cseh származású Szent Adalbert járt többször Magyarországon és teljesített fontos missziót a magyar nemzet megtérítésében, amennyiben a „magyar történetírók szerint ő keresztelte meg Géza fejedelmet és fiát Istvánt”, hanem az első érsek is a prágai szerzetes cseh Radla volt, aki a magával hozott tíz szláv eredetű szerzetestársával terjesztette a kereszténységet a pogány magyarok között. Nincs ugyan adatunk arra, mondja BUJNÁK, hogy Radla segítőitársai között tótok is lettek volna, azonban mi sem természetesebb, mint ennek a feltevése, hiszen a volt nagymorva birodalom lakói és a csehek között még nem szakadhatott meg minden kapcsolat, sőt valószínű, hogy a cseh papság egy része éppen innen, a keresztény nagymorva területről került ki, annál is inkább, mert a prágai püspökség hatásköre még a Felvidék területére is kiterjedt egészen a Vág folyóig. Valószínű tehát, okoskodik BUJNÁK, hogy Radla segítőitársai, a tíz szerzetes, éppen a tótok közül került ki, sőt Radla éppen ezeknek a tótoknak a biztatására (!) vállalkozott magyarországi térítő útjára.

De ha már a 'történeti tények' ilyen világosan (?) beszélnek a csehek (és tótok!) térítómunkásságáról a magyarok között, nyilvánvaló, hogy a magyar keresztény terminológia sem az 'ó-szlovén'-ből való, ahogy a magyar tudósok gondolják [BUJNÁK, úgy látszik, nem tudta, hogy MELICH ezt a tanítást már régen megdöntötte!], hanem minden bizonnyal a cseh és tót papok révén a cseh, illetőleg a tót nyelvből terjedt el.

Ezt az egész okoskodást nagyon jól ismerjük már ASBÓTHnak abból a tanulmányából, amelyben a keresztény terminológia és a magyar írás cseh eredetének ötletét felvetette.¹⁾ Tudjuk, hogy ez a kevésbé átgondolt elmélet mindjárt kezdetben heves ellenzésre

¹⁾ ASBÓTH, Szlávtság a magyar keresztény terminológiában. NyK. XVIII—1883, 321—427.

talált VOLF GYÖRGY részéről,¹⁾ majd pedig MELICH JÁNOS hatalmas munkája után²⁾ maga ASBÓTH is feladta ezt az álláspontját és elismerte, hogy MELICHnek sikerült a keresztény terminológia forrását megállapítani.³⁾ Amikor tehát BUJNÁK újra visszatér ehhez a régen megcáfolt elmélethez, felmerül a jogos kérdés, hogy vajjon azóta kerültek-e elő olyan új momentumok, olyan történeti és nyelvi bizonyítékok, amelyek ASBÓTH kérészéletű elméletének felelevenítését indokolttá tehetnék? A telet ebben a kérdésben csak a leghatározottabb nem lehet. Sőt ellenkezőleg, ASBÓTH ideje óta még a cseh térítés tényét illetőleg is nagyon megváltozott a történészek felfogása.

ASBÓTH és az ő nyomdokaiban haladó BUJNÁK elméletének az alapja, cseh papok térítő tevékenysége, valamint Radlának, az állítólagos első esztergomi érseknek cseh eredete korántsem olyan kétségtelenül bebizonyított történeti tények, amilyeneknek különösen BUJNÁK beállítja. Ami magát Szent Adalbertet illeti, kétségtelen ugyan, hogy többször járt Magyarországon, sőt a fejedelmi udvarhoz is nagyon közel állt, bizonyos azonban az is, hogy ő benne a keresztény terminológia meghonosítóját látni nem lehet, hiszen ő csak átmenetileg és rövid időközökben tartózkodott Magyarországon, ami egy olyan sokoldalú terminológia elterjesztéséhez semmiesetre sem volt elegendő. RADLA és segítőtársai cseh voltában pedig jogunk van a legteljesebb mértékben kételkedni. Magáról RADLA-ról nemrégén mutatta ki MELICH⁴⁾, hogy neve nem lehet cseh eredetű, hanem a német *Rad*-tőnek német *-lo* képzős származéka, tehát minden valószínűség szerint nemzetiségére nézve is német ember volt és talán Szent Adalbert német anyja révén került el Csehországba. Egyébként RADLA nem is volt esztergomi érsek, hanem mint QUERFURTI BRUNO szavaiból: 'clericus RADLA' következtetni lehet, csak Szent Istvánnak udvari papja volt⁵⁾. Így tehát neki sem lehetett szerepe a cseh keresztény terminológia elterjesztésében. De talán a

¹⁾ VOLF, Kiktől tanult a magyar irni, olvasni. Összegyűjtött munkái I, 1907, 24—112; Első keresztény térítőink nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonyossága szerint. Összegyűjtött munkái I, 113—225.

²⁾ MELICH, Szláv jövevényszavaink I, 2; Bp. 1905.

³⁾ ASBÓTH, Szláv jövevényszavaink I, 102 (Ért. a nyelv- és széptud. köréből XX, 3).

⁴⁾ MELICH, Radla. MNy. XXIX—1933. 206—212.

⁵⁾ HÓMAN-SZEKFCŰ, Magyar tört. I, 178, vö. MELICH, i. m. 207.

tíz térítő cseh szerzetesben kell keresnünk annak a terminológiának meghonosítóit? Csak hogy a források alapján RADLA és ASCHERIK kíséretét csehnek nem igen tekinthetjük. A szerzeteseket Szent Adalbert Rómából hozta magával Csehországba és telepítette le a Prága melletti Břevnov kolostorban¹⁾. Semmiestre sincs jogunk ezekben a Rómából betelepített szerzetesekben cseheket látnunk, hanem nyilván, mint HÓMAN gondolja, olaszokat és esetleg németeket kell bennük keresnünk. Amikor a csehek üldözése elől RADLA, a břevnovi kolostor szerzetese Magyarországra menekül, a szerzetesek egy része is követi őt. Ezekben a szerzetesekben minden bizonynyal ugyanazokat kell látnunk, akiket Szent Adalbert Rómából vitt magával²⁾. Mindenesetre minden alapot nélkülöz BUJNÁK véleménye, aki ezeket cseheknek minősíti. Az pedig, amit a tót nemzetiségükről mond, mesénél egyébnek nem tekinthető.

A magyarországi kereszténységnek a csehek által való terjesztéséről szóló elmélet tehát nagyon gyenge alapokon nyugszik. Sőt, ha el is fogadjuk, hogy a térítők között csehek is találkoztak, ami utóvégre nem valószínűtlen feltevés, akkor sem tulajdoníthatjuk a keresztény terminológia elterjesztését a cseheknek. Nemcsak azért nem, mert már számuknál fogva sem lehettek erre a feladatra képesek, hanem főként azért nem, mert a magyar keresztény terminológia a legtöbb esetben nem egyezik a cseh keresztény terminológiával. Ezt a tényt maga ASBÓTH is kénytelen volt elismerni, ő azonban ezt azzal magyarázta, hogy ebben a korban a csehek még a Cirill- és Metód-féle terminológiát használták³⁾ és Magyarországon is ezt terjesztették. JAGIĆ⁴⁾ és MELICH⁵⁾ kutatásai után azonban tudjuk, hogy a helyzet éppen fordítva van, és az újabb szerkesztésű Cirill- és Metód-féle emlékekbe kerültek be nyugati kifejezések.

BUJNÁK nyelvi bizonyítékait tehát már eleve kétkedéssel kell fogadnunk. Ő egyébként maga is elismeri, hogy a nyelvi tények nem elég meggyőzők, szavainkat más nyelvekből is lehetne magyarázni, mindenesetre azonban a 'történeti tények' szerinte ezt a kérdést a csehek javára billentik. Mivel a történeti tények bizonyító

¹⁾ MonStrig. I, 22, ASBÓTH, i. m. 322, HÓMAN-SZEKFŰ, i. m. I, 177, SEDLAČEK, Místop. slovník hist. král. Česko, Praha, 58.

²⁾ HÓMAN-SZEKFŰ, i. m. I, 178.

³⁾ ASBÓTH, NyK. XVIII, 341.

⁴⁾ JAGIĆ, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache. Wien, 1901.

⁵⁾ MELICH, Szláv jövevényszavaink I, 2, 84.

ereje a csehek mellett, mint láttuk, nagyon kétséges, mi kénytelenek vagyunk teljes mértékben a nyelvi tények tanúvallomására hagyatkozni.

Nem sorolhatjuk fel itt mindazon szavakat, amelyeket B. elmélete védelmére felsorakoztat. A legtöbbje úgyis abba a kategóriába tartozik, amelyről e sorok elején beszéltünk, vagyis amelyek több szláv nyelvből magyarázhatók. Mivel most keresztény terminológiáról van szó, ezeken a szláv nyelveken elsősorban a nyugati kereszténységhez tartozó népek nyelvét kell érteni. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy olyan szó, vagy kifejezés, amely a szláv nyelvek közül egyedül és kizárólag a csehvel vagy tóttal egyeznék, a magyar keresztény terminológiában egyetlen egy sem található. Ez már, úgy hisszük, egymagában is elegendő érv a cseh elmélet megdöntésére. De még határozottabban szól ellene az a tény, hogy a magyarban számos olyan elem is akad, amelynek a csehben semmi nyoma sincs. Ezeknek a tényeknek a meggondolása arra késztet minket, hogy azokat az elemeket se a csehből magyarázzuk, amelyek a csehben is hasonló alakban vannak meg.

BUNÁK egyeztetései között számos olyan is található, amely a csehből semmiképen sem eredhet. Így pl. a *püspök* szót csak magyar nyelvtörténet teljes nemismerésével lehet a cseh és tót *biskup*-pal közvetlen kapcsolatba hozni. A szó a németből származik, vö. MELICH: Deutsch-Ungar. Heimatsbl. III, 177.

Nem lehet cseh a *bérmál* ige sem, mert a cseh *bírmovati* (= tót *birmovat'*, lengyel *bierznować*) alakból csak valami **bermovál* válhatott volna (MELICH, SzJsz. I, 2, 275, EtSz. I, 273). A magyar *szombat* orrhangja miatt csak görög-keleti szláv nép nyelvéből magyarázható. A csehben a szó mindig *sobota*-nak, tiszta *o*-val hangzott, amelyből a magyarban *-om* nem fejlődhetett volna. Az *eretnek* jelentésű szó a csehben és a tótban *kacír*, *kacír* alakban van meg. BUNÁK ötlete, hogy a szó valamikor a tótban is ismeretes lett volna, nem bizonyítható. Az állítólagos tót *Heretík* családnév ezt nem igazolhatja, hiszen a név viselője lehetett idegen, eredetű pl. rutén nemzetiségű is. A tót *prepošt* maga is a magyarból való, nem pedig a magyar szó forrása. Nem a magyarság tartozott a tót egyházi szervezetbe, hanem megfordítva. A magyar egyházi szervezet nyelvi elemei közül nemcsak a *prépost* terjedt el a tótban. A régi nyelvben a magyar *esperes* szót is ismerték; 1591: *Effprißf* BARTOLO-

MEIDES Memorabilia prov. Csetnek, 1799, 220; *Essprisst ~ Jessprist* Časopis Muz. Slov. Spol. VI, 33; 1605: *Affprißt* Cirk. Listy I, 67.

De nem lehet a magyar *zsoltár* és *érsek* szavak 'kétségtelen' cseh eredetéről sem beszélni, mint ASBÓTH után BUJNÁK teszi. A *zsoltár* szónak ma már a szláv eredete sem egészen kétségtelen. A szó ugyanis a szlovén *žoltar*, cseh *žaltář*, tót *žaltár*, ólengyel *žoltarz* szóval függ össze, ezek viszont az ófelnémet *saltari*-ból fejlődtek.¹⁾ Ma már tudjuk, hogy a német *s*-nek a magyarban is szabályosan *zs* felel meg,²⁾ tehát e miatt nem kell okvetlenül szláv közvetítést feltételezni. A magyar szó állandó *o-á* jellege pedig azt mutatja, hogy egy *a-á* típusú szóból való,³⁾ tehát gondolhatnánk a csehre is, mint szavunk forrására, ha egyébként is ki tudnók mutatni a cseh hatást a magyar keresztény terminológiára. Mivel azonban erre, mint említettük, nyomunk sincs, sokkal valószínűbbnek látszik szavunkat közvetlenül a németből származtatni.

Az egyetlen egy forrásban előforduló morva *jaršŷyk* (= *jaršik*) a magyar *érsek*-ből származik⁴⁾, ez pedig nyilván valami görög-keleti szláv forrásra megy vissza (EtSz. II, 24) s a cseh elmélet bizonyítékául nem használható fel.

Az Árpád-korban gyakran előforduló *dusnok* 'ein, für die Kirche geweihter Knecht' valóban a csehből származik ugyan (EtSz. I, 1456), mivel azonban ez nem tartozik voltaképpen a keresztény terminológiába, a kereszténységre vonatkozó szavaink eredetének bizonyításához nem használható fel. Mivel a szó először a XIII. század első felében tűnik fel (első adatok a Vár-Reg.-ből valók, vö. EtSz. I, 1455), nem kell a kereszténység felvételével egyidőben felvett szónak magyaroznunk.

Ami BUJNÁK egyéb szóegyeztetéseit illeti, amelyekkel cseh-tót teóriáját akarja támogatni, ugyanazt kell mondani rá, mint CONEV-ére, t. i., hogy minden komoly alapot nélkülöző tudománytalan összeállítás. Hogy ebben szintén nagyon sok nem szláv szó is fel van véve a 'kétségtelen cseh-tót' eredetű kifejezések közé, azt talán felesleges megemlíteni, még ha BUJNÁK hangsúlyozza is, hogy MIKLÓSIČ

¹⁾ MELICH, Szláv Jövevényszavaink. I, 2, 418.

²⁾ KNEZSA, MNy. XXIX, 101.

³⁾ GOMBOCZ, A magyar illabiális *a* hang történetéhez. Klebelsberg-Emlékkönyv. Bp. 1925, 160.

⁴⁾ Vö. tót *érsek*: 1689: pánu *Ěrssekowy* Čas. Muz. Slov. Spol. VI, 53, 1691: pan *Ersek* uo. 54.

anyagát az újabb kutatások alapján alaposan megrostálta és csak a feltétlen biztosakat vette fel. Ilyenek pl. *dereš* (= szláv *drati* 'nyúzni'), *porkoláb* (= tót *porkoláb*, pedig a tót szó ered a magyarból, ez pedig a német *Burggraf*-ból fejlődött), *príbék* (szerb szökevények terjesztették el a török-korban), *harc* (a tót *harc* származik a magyarból, ez pedig eredeti magyar szó, vö. TECHERT, MNy. XXV, 364—6), *lándzsa*, *tábor*, *szoba! tarhonya! lakoma*, *tolmács*, *kucsma*, *párta*, *tarka*, *barna*, *rózsa*, *kerevet*, *zsörtölödni*, *tornác*, *löcs*, *tíl(!)*, *árok*, *mester*, *bárd*, *mozsár*, *ólom*, *cinterem* stb., stb.

Az eddigiekből, azt hisszük, teljes bizonyossággal kiderült, hogy nyelvünk szláv jövevényszavainak kutatása terén még számos megoldatlan kérdés vár tisztázásra. Míg a magyar tudományban legalább is a módszertani elveket már tisztázták, addig külföldön még mindig akadnak tudósok, akik ezekről tudomást sem véve teljesen hamis szempontokból ítélik meg szláv jövevényszavaink problémáit.

KNIEZSA ISTVÁN.

Amandárság. A Calepinus szótárában előforduló *amandárság* 'duumviratus', *amandársághoz való* 'duumviralis' szavakat az EtSz. I, 87 a török '*alemdar* 'zászlótartó' szóból származtatja. Nézetem szerint hangtanilag is, jelentés tanilag is sokkal valószínűbb, hogy ebben a török '*ameldar* 'a magistrate or collector' (REDHOUSE 1321); '*Steuereinneher*' (ZENKER 658), '*quaestor, exactor vectigalium, officialis*' (MENINSKI, III, 765) szó rejlik, amely a szerbben a XV. században *amaldar*, (1456: Monum. Serb. 474; 1468: Glasnik Zemaljskog Muzea u Bosni i Hercegovini XXIII, 28, 49, 71, stb.), *almandar*, *alamandar* (Glasnik ib. 83) és *amandar* (1489—97: Glasnik, ib. 113) alakban gyakran fordul elő és 'vám-tisztviselőt' jelent (erre nézve vö. HASZ. I, 78). Jelentése miatt is alkalmasabbnak látszik ez a magyarázat, mert a Calepinusban a *duumviratus* másik magyar értelmezése, a *szubasaság* szintén török polgári hivatal jelöl (török *subašy* 'Stadtvogt, Polizeilieutenant' HAMMER, Geschichte des osm. Reiches X, 370, 'Polizeioberster' ZENKER 576). Érdekes, hogy az *amandár*, amely pedig ezen adat tanúsága szerint közismert szó lehetett, forrásainkban többet nem fordul elő.

KNIEZSA ISTVÁN.